

KONŠTRUKCIA PLÁNOVANÉHO RODIČOVSTVA V OBDOBÍ ŠTÁTNEHO SOCIALIZMU V BÝVALOM ČESKOSLOVENSKU /

MICHAELA POTANČOKOVÁ

Príspevok sa zaoberá problematikou plánovaného rodičovstva a postoja k antikoncepcii v 70. a 80. rokoch vo vtedajšom Československu, konkrétne konštrukciou plánovaného rodičovstva v období štátneho socializmu; oficiálnym diskurzom expertov (lekárov, sexuológov, psychologov), odporúčaniami mienkotvorných autorít ohľadne plánovania rodičovstva a antikoncepcie; a súvislosťami antikoncepcnej praxe s normami sexuálneho správania (mužov a žien). Postoje k antikoncepcii a plánovanému rodičovstvu boli konštruované vo vzťahu k štátnej ideológii a boli podmienené tradičnou sexuálnou morálkou.¹ Zámerom príspevku je vykresliť obraz tejto morálky a ideológie na postoje k antikoncepcii, ktoré následne mali vplyv na prax v oblasti plánovania rodičovstva a reprodukčného správania. Naopak, cieľom nie je skúmať detailne vzťah medzi proklamovanou morálkou či ideológiou a praktikovaným sexuálnym a reprodukčným správaním.

Použitou metódou je analýza verejnosti určených a voľne dostupných knižných publikácií, ktoré sa zaoberali plánovaným rodičovstvom, antikoncepciou a partnerskými vzťahmi a boli publikované v období rokov 1969–1985,² ktoré sú doplnené rozhovormi so ženami, ktoré si zakladali rodinu a stali sa matkami v priebehu 70. rokov.³ Prvé tituly sa objavujú na prelome 60. a 70. rokov, až do polovice 80. rokov ich však zostáva pomerne málo,⁴ čo podporuje všeobecne rozšírené tvrdenie o nedostatočnej až neexistujúcej sexuálnej výchove v školách (aj rodinách) a poukazuje na pretrvávajúcu tabuizáciu sexuality. Navyše, už samotné názvy publikácií – „Snoubencům“, „Mladým manželům“, „Manželská čítanka“ – jasne vymedzujú, že informácie týkajúce sa sexuality, a teda aj sexualita samotná, patria do manželského života. Sexuálny život slobodných žien a mužov, a predovšetkým osôb mladších než 18 rokov, bol vnímaný problematicky a kriticky, hoci prax poukazuje na toleranciu predmanželského intímneho života (napr. rastúci počet predmanželských koncepcií badateľný z demografických dát, viď napr. Potančoková et al. 2008).

Obdobie, v ktorom začali tituly týkajúce sa plánovania rodičovstva a antikoncepcie vychádzať, dokazuje neexistenciu verejnej diskusie ohľadne metód kontroly počatia pri zavedení potratového zákona v roku 1957, ktorý umožnil umelé prerušenie tehotenstva na žiadosť ženy na základe široko definovaných socio-ekonomických dôvodov.⁵ Pri absencii informácií a diskusie ohľadne metód kontroly počatia sa umelé prerušenie tehotenstva stalo súčasťou reprodukčného správania obyvateľstva ako „antikoncepcia ex post“ (Kučera a Fialová 1996) a v kombinácii s problematikou dostupnosťou kvalitnej antikoncepcie dalo vzniknúť tzv. potratovej kultúre (Stloukal 1997). Voľnej-

šia diskusia ohľadne plánovania rodičovstva sa rozvinula až koncom 80. rokov, bezmála 30 rokov po zavedení interrupčného zákona.

Hoci rastúca potratovosť bola vnímaná kriticky, vynára sa otázka, aký bol postoj autorít (a štátnej ideológie) k antikoncepcii, a prečo nedošlo k propagácii a rozšíreniu moderných antikoncepčných metód.⁶ V Československu do konca 80. rokov dominovali medzi praktikovanými metódami bránenia počatiu tzv. tradičné metódy (predovšetkým prerušovaná súlož), z moderných metód dominovalo používanie kondómu (OSN 1988; 1994). Popri problematike dostupnosti a nízkej kvalite niektorých antikoncepčných prostriedkov (napr. hormonálnych) je potrebné príčinu hľadať v postoji autorít k antikoncepcii a v chápaní plánovaného rodičovstva, ktoré boli pod vplyvom štátnej ideológie, populačnej politiky štátu a pretrvávajúcej tradičnej sexuálnej morálky.

Texty expertov prezentujú požadovanú, ideálnu sexuálnu morálku a normy správania širokej verejnosti a stávajú sa súčasťou sociálnej reality, v rámci ktorej reproduktujú ako aj konštruujú obraz (plánovania) rodičovstva, životného štýlu a sexuálneho správania. V textoch sú reflektované, reproduktované a jasne artikulované sociálne normy ako aj akceptované a marginalizované vzorce správania. Po boku časopisov a iných médií knižné publikácie prispievajú ku konštrukcii normality a normativity v sfére rodičovstva, reprodukčných rozhodnutí a intímneho života. Navyše, oba typy médií – knihy a časopisy – sú prepojené cez autorov-odborníkov, ktorí sa vyjadrujú k jednotlivým problémom a ich diela bývajú citované v časopisových článkoch. Experti sa tak stávajú mienkotvornými autoritami.

Konštrukcia plánovaného rodičovstva v období štátneho socializmu

Ponímanie plánovaného rodičovstva v 70. a 80. rokoch minulého storočia vychádza z chápania rodičovstva, a predovšetkým materstva,⁷ ako prirodzenej individuálnej túžby a základnej životnej roly.⁸ Materstvo je integrálnou súčasťou definície ženskosti, nevyhnutným prvkom, na základe ktorého sa žena stáva úplnou.

„Vlastně teprve mateřstvím se žena stává celou bytostí, která dovede dát společnosti to, k čemu je biologicky stvořena a co je její *právo, povinnost a radost*.“ (Klímová-Fugnerová 1983: 69, zvýraznenie autorky).

Rodičovstvo nie je len biologickou danosťou, ale predovšetkým v textoch, ktoré šíрили ideologicky podfarbenú osve-

tu, avšak nielen v nich, je zdôrazňované ako povinnosť voči (socialistickej) spoločnosti.⁹

„Zrození a výchova dětí je přirozenou povinností všech lidí, kteří splňují předpoklady pro rodičovství.“ (Šipr 1981: 63).

„Je však třeba manželům připomenout: při rozhodování o počtu dětí v rodině se nelze řídit sobeckou pohodlností, ale snahou o naplnění osobního poslání i o splnění povinnosti vůči společnosti.“ (Šipr 1975: 3).

K dominantným konštrukciám rodičovských rolí patrila orientácia na dieťa, obetavosť a oddanosť dieťaťu (Šalingová 2003a). Uvedené chápanie rodičovstva ovplyvnilo aj konštrukciu plánovaného rodičovstva. Časovanie rodičovstva, deklarované ako individuálne rozhodnutie manželov, je vymedzené z perspektívy dieťaťa, t.j. dobou optimálnou pre narodenie zdravého dieťaťa a pre zabezpečenie jeho rozvoja.

„Manželé mají právo rozhodnout, kdy chtějí mít děti, a mají povinnost starat se o to, aby je měli v době, kdy mají pro jejich výchovu nejvhodnější podmínky. Dítě má právo na šťastný růst a nesmí trpět tím, že přišlo na svět nevhod.“ (Mellan a Šiprová 1978: 152).

„Nové vědecké poznatky manželům umožňují, aby sami převzali *odpovědnost za rozhodnutí o počtu plánovaných dětí* a o volbě doby vhodné k jejich početí. Plánované rodičovství má zabezpečit využití nejpríznivějších podmínek pro rozvoj duševních i tělesných vlastností dítěte. Pomáhá také vyloučit okolnosti, které by mohly nepříznivě ovlivnit vývoj dítěte v těhotenství.“ (Šipr 1981: 63, pôvodné zvýraznenie).

Plánovanie rodičovstva častejšie nadobúda význam plánovania počtu detí v rodine, než časovania tehotenstva.¹⁰ Cieľom má byť veľkosť rodiny, ktorá zodpovedá názorom manželov na želaný počet detí. Aspekt časovania sa tiež častejšie vzťahuje k tehotenstvám vyššieho poradia a optimálnym medzipôrodným intervalom. Pokiaľ sa pod plánovaním rodičovstva myslí časovanie materstva alebo prvého rodičovstva, je prezentované v súvislosti so zamedzením problematickeho skorého materstva u mladých žien, alebo zabezpečením optimálnych podmienok pre narodenie dieťaťa. Štúdium, vojenská služba a nevhodné bytové podmienky sa považujú za legitímne dôvody pre odkladanie narodenia dieťaťa, nie sú však vnímané ako prekážka rodičovstva a publikácie poskytujú rady ako zvládať vzniknuté situácie, napr. bývanie s rodičmi. Naopak, pranierované je odkladanie rodičovstva v dôsledku konzumného spôsobu života, čo bol častý obrat vtedajších ideologických zdôvodnení, ktorý je potrebné vnímať ako súčasť obrannej ideologickej reakcie. Obetavosť rodičovstva (rodičov) je kladená do protikladu s nechotou založiť si rodinu v dôsledku sebeckosti (nerodičov).

Plánovanie rodičovstva je prezentované ako moderný prístup k rodičovstvu, ktorý má byť prekonaním „odvekého samostatného príchodu materstva“ (Chorvát 1979). Má byť tiež výrazom zodpovedného prístupu k založeniu rodiny a sexualite, ako aj uvedomelosti biologicky daného „rodičovského poslania“ vo vzťahu k spoločnosti. Dôležitým aspektom je tiež obmedzenie pojmu plánovania rodičovstva na počet detí v rodine, hoci aspekt časovania pôrodov je artikulovaný, predovšetkým však v prípade prvého tehotenstva je v praxi ťažko dosiahnuteľný vzhľadom na postoje a odporúčania v oblasti kontroly počatia u mladých slobodných žien.

Uvedomelé a zodpovedné rodičovstvo: ideologický a moralistický diskurz

Potreba plánovania rodičovstva je prezentovaná širokej verejnosti v osvetových publikáciách a napr. v ženských časopisoch (viď Šalingová 2003a, b) ústami expertov – gynekológov, psychológov a sexuológov – pričom mnohé texty sú buď priamo ideologické alebo sú ideológiou ovplyvnené, čo sa prejavuje aj nahradzovaním termínu plánované rodičovstvo spojeniami zodpovedné alebo uvedomelé rodičovstvo. Nepoužívanie alebo zriedkavé používanie pojmu plánované rodičovstvo a jeho nahradenie adjektívom zodpovedné alebo uvedomelé môžeme interpretovať aj v súvislosti s odmietavým postojom k preberaniu vzorcov správania pripisovaných spoločnostiam kapitalistických krajín.¹¹ Používanie adjektíva uvedomelé priamo súvisí so štátnou ideológiou, je od nej hodnôt a myšlienok priamo odvodené a vyskytuje sa v textoch, ktoré kladú „buržoáznu“ a kresťanskú morálku do ostrého kontrastu s novou, socialistickou (Chorvát 1979; Klímová-Fugnerová 1983).

Pojem zodpovedného rodičovstva je zasadený do kontextu želaného sexuálneho správania. Spočíva predovšetkým v zodpovednom prístupe k sexualite (rešpektovaní pravidiel sexuálneho správania), najmä v zamedzení skorého sexuálneho debutu u dievčat. Až dosiahnutie veku 18 rokov, teda oficiálnej hranice dospelosti, dáva určitú legitimitu predmanželskému sexuálnemu životu, tolerancia ktorého je tiež podmienená existenciou dlhodobého partnerského vzťahu.

Konštrukcia noriem v oblasti sexuálneho správania tiež podliehala genderovým stereotypom a tradičnému definovaniu ženského a mužského. Sexualite dievčat tak boli pripisované kvality spojené s pasivitou, submisivitou a citovosťou, v extrémnej podobe im bola dokonca upieraná túžba po sexuálnom styku.

„Dívka – alespoň ta, která nemá vlastní sexuální zkušenosti – nechce nic víc, než tyto něžnosti. Necítí touhu po pohlavním spojení, vůbec na tyto věci nemyslí.“

„Nejde o nic výjimečného, je-li muž v erotické oblasti aktivnější než žena, je to jen přirozené.“ (Šipr 1981: 21 a 24).

„Dívka víc než chlapec touží po duševním citovém svazku, po něžnosti, láskyplné pozornosti a porozumění.“ (Brtníková a Šedivý 1985: 94).

„Hoši své sexuální zájmy podřizují svému náhle rozvinutému pohlavnímu pudu bez ohledu na vlivy svého okolí.“ (Pondělíčková 1976: 139).

Ženská a mužská sexualita sú ponímané dichotomicky, v čom kopírujú kvality pripisované mužskosti a ženskosti. Mužovi je oproti ženskej citovosti pripisovaná prirodzená pudovosť, aktivita v kontraste s pasivitou ženy a schopnosť racionálne oddeliť cit (lásku) a sexuálny styk (telesný pôžitok, slasť). Normy sexuálneho správania sú založené na dobíjajúcom mužovi, ktorého sexuálna aktivita je „prirodzená“ a akceptovaná. Naopak, žena má byť tou, ktorá bráni svoju počestnosť a odoláva pudovosti muža. Uvedené chápanie mužskej a ženskej sexuality legitimizuje dvojité morálku, kedy sexuálny život muža je akceptovaný, kým sexuálny život dievčaťa je pod spoločenským drobnohľadom. Sexuálna aktivita u žien nie je plne akceptovaná a v povedomí verejnosti ako aj mienkotvorných autorít môžeme hovoriť o jej len čiastočnej tolerancii, a to jednak v dôsledku hrozby neželaných následkov (neplánované počatie, umelé prerušenie tehotenstva), ako aj z dôvodov dvojitej morálky, ukotvenej práve v genderovo stereotypnom chápaní sexuality. Podľa Foucaulta (2003: 33) je asymetria pre sexuálnu morálku typická, keďže „je to morálka mužov: morálka premyslená, spísaná, hlásaná mužmi a určená mužom“, ktorá vychádza z hodnôt spoločnosti, ktorej pravidlá určujú muži.

Vo svojich dôsledkoch osвета replikovala a artikulovala genderové stereotypy v oblasti sexuálneho správania a prispievala tak k pretrvávaniu konzervatívnych partnerských vzťahov. Šíriaca sa „sexuálna revolúcia“, ktorá sa prejavila v západných európskych krajinách, bola odvrhnutá z ideologických dôvodov a z dôvodov ohrozenia tradičných hodnôt a morálky. Tradičná konštrukcia partnerských vzťahov a sexuality inštitucionalizovanej v manželstve bola stavaná do kontrastu so „zahnívajúcou buržoáznou morálkou západu“ (viď napr. Vebrová 1980: 21). So sexuálnou revolúciou spojená moderná účinná antikoncepcia, ktorá umožnila významnú transformáciu partnerských vzťahov a oddelenie reprodukcie a sexuality v krajinách západnej Európy, bola taktiež problematizovaná. Na neoddelené ponímanie reprodukcie a pohlavného života upozorňujú aj jednotliví autori, ktorí zároveň odsudzujú možnosť umelého prerušenia tehotenstva a nabádajú k akceptácii neplánovaného tehotenstva: „Buďte pripravení na nečekané tehotenstvá a privítajte je s úsmevom a radosťou. A rozhodne nepočítajte s potratom.“ (Klímová-Fugnerová 1983: 29).

Pohľady na predmanželský pohlavný život

K problematizácii pohlavného života u mladých žien a neploletých dievčat dochádza práve v dôsledku hrozby neželaného tehotenstva, ktoré má negatívny vplyv na fyzický a psychický vývoj dievčaťa a tiež je spoločensky neželaným fenoménom. Navyše, pokiaľ neželané tehotenstvo vyústi do umelého prerušenia tehotenstva, zvyšujú sa zdravotné riziká – vrátane rizika následnej neplodnosti, čo môže byť v rozpore tak so životnými preferenciami dievčaťa, ako

aj s normativitou rodičovstva a ideologicky proklamovaným materským poslaním žien. V prípade predmanželského intímneho života je tiež uvádzaný negatívny vplyv strachu z otehotnenia na prežívanie aktu partnerkou. Plánovanie rodičovstva má zabrániť týmto neželaným javom, avšak ako prevencia je prezentované v prvom rade zdržiavanie sa sexuálneho styku a dodržiavanie noriem sexuálneho správania.

„Radi by sme poradili dievčatám: ak sa chcete vyhnúť potratu, nezačínajte predčasne s pohlavným životom. Chráňte si zdravie – fyzické i morálne.“ (Vebrová 1980: 25).

Problémom predmanželského pohlavného života je tiež sociálna nezrelosť partnerov, ktorí aj kvôli nízkemu veku nemajú zabezpečené potrebné podmienky pre založenie rodiny. Postoj autorov analyzovaných knižných publikácií k predmanželskému pohlavnému životu je nejednotný. Niektorí autori broja proti predmanželskému pohlavnému životu a zdôrazňujú jeho neželané následky (napr. Šipr 1981). Väčšina autorov sa zhoduje na akceptovateľnosti v prípade, že sa jedná o snúbencov resp. dlhodobých partnerov, pre ktorých je pohlavný styk vyvrcholením citového vzťahu a pristupujú k sexuálnemu životu zodpovedne (t.j. v súlade so spoločenskými normami).

„Jestliže jste se tělesně sblížili před svatbou plni lásky a po neklamném poznání, že se k sobě hodíte a že ukončíte svou známost sňatkem, pak je vše v pořádku.“ (Klímová-Fugnerová 1983: 16).

Predmanželský pohlavný styk je teda legitimizovaný následným vstupom do manželstva, ktoré je jedinou inštitúciou, na ktorú má byť pohlavný styk viazaný. Častým argumentom je tiež dôležitosť súladu manželov v pohlavnom živote a teda akceptovateľné „vyskúšanie“ pohlavného života pred svadbou (hoci inde odsudzované ako nedostatočný argument, napr. Šipr 1981). Pohlavný styk a túžba po ňom sú vnímané ako prirodzená súčasť partnerského života, čo potvrdzujú aj výpovede konverzačných partneriek, ktorých postoje boli v súlade s vyššie prezentovanými názormi odborníkov o akceptovateľnosti predmanželského sexuálneho života, a ktoré tiež priznali predmanželskú sexuálnu skúsenosť s ich manželmi.

Predmanželský pohlavný styk bol nežiaduci, pokiaľ sa jednalo o „bežné chvíľkové vzplanutie bez hlbšej lásky a zodpovednosti“ (Klímová-Fugnerová 1983: 16). Takéto správanie je spoločensky neprijateľné a odsudzované spolu s tzv. „voľnou láskou“. Odborníci tiež upozorňujú na možný vznik porúch pohlavného života, vysokú rozvodovosť manželstiev uzavretých v dôsledku tehotenstva partnerky a len okrajovo na riziko nakazenia sexuálne prenosným ochorením.

Neželanému tehotenstvu, ktoré je hlavným rizikom predmanželských sexuálnych stykov, sa má zamedziť nie chráneným pohlavným stykom, ale oddialením sexuálneho života a vylúčením resp. obmedzením predmanželských stykov. Antikoncepcia je najčastejšie definovaná ako prostriedok,

ktorý môže zamedziť umelému prerušeniu tehotenstva a neželaným následkom neplánovaného počatia (predovšetkým u mladých žien). Nevhodnosť (modernej) antikoncepcie ako prevencie pred neželaným otehotnením býva zdôvodňovaná nasledovne:

„Existuje sice antikoncepcie, ale žiadny spôsob zábrany početí možnosť otehotnenia zcela nevylučuje. Navíc ty nejspolehlivější metody jsou právě pro mladé lidi nejméně vhodné.“ (Šipr 1981: 22).

Antikoncepcia je nielen problematizovaná, ale často o nej chýbajú dostatočné informácie. V mnohých publikáciách nie sú antikoncepcné metódy uvádzané vôbec, alebo len formou krátkej zmienky. Niektoré, najmä ideologicky ladené texty, sa obmedzujú na konštatovania o optimálnosti plánovania rodičovstva a ďalej sa téme antikoncepcie alebo popisu jednotlivých metód vôbec nevenujú. Chorvát (1979) dokonca hovorí o antikoncepcii v negatívnom zmysle ako o „móde“, samozrejme prinesenej z kapitalistických krajín, a varuje pred jej zneužívaním (najmä promiskuitou). V kontraste s ideologicky ladenými publikáciami, texty niektorých sexuológov a psychológov popisujú antikoncepcné metódy a poskytujú čitateľom rady odrážajúce dobové zmýšľanie o antikoncepcii, ktoré bolo odvodené z noriem sexuálneho správania. Texty otvorenejšie propagujúce používanie antikoncepcie sa objavujú až v 80. rokoch (napr. Brtníková a Šedivý 1985).

Problematizovaná antikoncepcia

Vhodná antikoncepcia zostáva problémom najmä pre mladé slobodné a bezdetné ženy, medzi ktorými by bola vhodná ako prevencia neželaného tehotenstva a jeho možných následkov. Plánovanie materstva a možnosť časovania prvého tehotenstva bola obmedzená a podliehala do veľkej miery náhode. Moderné antikoncepcné metódy boli určené manželom na reguláciu počtu detí v rodine a časovanie ďalších pôrodov.

Nepoužívanie alebo nedostatočné používanie účinnej antikoncepcie mladými párami bolo dôsledkom nedostatku dostupných informácií,¹² problematickej dostupnosti a nízkej kvality napr. hormonálnej antikoncepcie,¹³ ale aj postojov gynekológov a ich názorov na nevhodnosť hormonálnej a vnútromaternicovej antikoncepcie pre mladé ženy. Ako vyplýva z analýzy odborne zameraných textov (Havránek 1969, Brabicová 1977), samotní gynekológovia považovali neexistenciu prijateľnej antikoncepcie pre mladé ženy za problém. Nezanedbateľným faktorom tiež bola finančná stránka, keďže spoplatnenej antikoncepcii konkurovalo bezplatné prerušenie tehotenstva.¹⁴ Prispievali tiež psychické zábrany: medzi ženami rozšírené „mýty“ a strach týkajúce sa antikoncepcie (priberanie po tabletkách, strach z bolesti, zdravotných rizík), ktoré deklarovali niektoré konverzačné partnerky, ako aj určité obmedzenia, ktoré používanie niektorých antikoncepcných metód zahŕňa (napr. strata spontánnosti pri použití kondómu a iných mechanických alebo chemických metód).

Prvoradým kritériom gynekológov bolo poskytnúť alebo odporučiť mladým bezdetným ženám len takú antikoncepciu, ktorá by neohrozila ich následnú plodnosť. Spolu so zdravotnými rizikami bol tento argument určujúci pre neochotu zavádzať bezdetným ženám vnútromaternicovú a hormonálnu antikoncepciu, ktoré sú najúčinnnejšie. V prípade hormonálnej antikoncepcie sa neodporúčalo užívanie pred ustálením menštruačného cyklu a pretrvávali obavy z následného hormonálneho útlmu a negatívneho vplyvu na tkanivo vaječníkov, pokiaľ by bola podávaná mladým ženám (do veku 18–20 rokov). Vysvetlenie, prečo by tieto metódy nemali byť dostupné slobodným ženám nie sú uvádzané, podľa všetkého bola jediným dôvodom snaha o zamedzenie promiskuitného správania.

Naopak, odporúčanými boli zdravotne bezpečné metódy, najmä kondóm a pesar (prípadne kombinované so spermicídnyimi géľmi, krémami alebo čípkami) a prirodzené metódy plánovania rodičovstva. Jedná sa o menej účinné, v prípade pesaru aj pomerne problematické metódy. Správna aplikácia pesaru vyžaduje potrebný nácvik (možný v antikoncepcných poradniach alebo u lekára, otázný je však prístup k mladej žene vzhľadom k pretrvávajúcim normám sexuálneho správania¹⁵), nepríjemnú manipuláciu na vnútorných rodidlách a zavedenie v dostatočnom predstihu, ktoré je problematické najmä morálne – včasným zavedením žena signalizuje, že očakáva a predpokladá pohlavný styk a dáva tak najavo svoju iniciatívu, čo je v rozpore s normami sexuálneho správania.

Problematika antikoncepcie má teda aj morálny rozmer. Prevládajúci negatívny postoj mienkotvorných autorít k modernej antikoncepcii a jej používaniu mladými slobodnými ženami súvisí s jej vnímaním ako hrozby pre tradičnú morálku, keďže by mohlo odstránením strachu z otehotnenia prispieť k rozšíreniu predmanželských pohlavných stykov, resp. by mohlo mať za následok posunutie vekovej hranice sexuálneho debutu nadol (v dôsledku odstránenia strachu z otehotnenia, ktorý „preventívne“ zamedzuje predčasným sexuálnym stykom). Používanie antikoncepcie je spoločensky prijateľné jedine pokiaľ je v súlade s normami sexuálneho správania, pričom dôležitú úlohu opäť zohráva legitimizačný faktor aspoň očakávaného manželstva, v rámci ktorého je sexualita inštitucionalizovaná.

„K antikoncepcii má (žena) pristoupit v době, kdy má vážnou známost a předpokládá, že se zvoleným partnerem v příhodné době založí rodinu.“ (Brtníková a Šedivý 1985: 154).

Ďalšou morálnou hrozbou používania modernej antikoncepcie je prípadná promiskuita. Tá je často spájaná s „buržoáznou morálkou“, sexuálnou revolúciou a sexuálnou slobodou. Problém teda nie je len v rovine morálky, ale má aj ideologický rozmer. Zlo nemorálnej voľnej lásky je prinesené z kapitalistických krajín a je umožnené modernou antikoncepciou, ktorá sa v tejto súvislosti stáva nežiaducou. Je tiež symptomatické, že uvoľnenejší postoj k antikoncepcii

cii nachádzame v textoch z konca 60. rokov (napr. Havránek (1969), ktorý antikoncepciu odporúča najmä pre mladé slobodné ženy ako prevenciu neželaného tehotenstva a prípadnej interrupcie), kým pre normalizačné 70. roky je typické ustrnutie v otázkach sexuálnej výchovy, návrat k normatívnym pohľadom na sexualitu a k propagácii sexuálnej zdržanlivosti namiesto účinných metód kontroly počatia. Zaujímavé tiež je, že antikoncepcia je zriedka diskutovaná v súvislosti s pohlavnými chorobami (vždy v súvislosti s morálkou). K obratu dochádza až v polovici 80. rokov a určitú úlohu tu pravdepodobne zohral aj nový fenomén – infekcia HIV/AIDS.

Antikoncepcia – vec ženská?

Antikoncepcia, najmä moderná a účinná antikoncepcia, bola určená manželským párom. Komu sa však texty prihovrajú – mužom, ženám, partnerom – a ako? Do veľkej miery to samozrejme závisí od toho, aká metóda je diskutovaná. Výber vhodnej metódy by mal byť síce záležitosťou, na ktorej sa dohodnú obaja partneri, ale celkovo štýl textov výraznejšie nepropaguje a nezobrazuje antikoncepciu ako vec partnerskú (čo je podľa všetkého spôsobené často odborným, vecným štýlom a popisom jednotlivých metód). Opäť sa stretávame s nejednotnosťou názorov odborníkov, resp. nekonzistentnosťou v rámci niektorých textov, ktoré na jednej strane deklarujú, že manželia si majú počatie plánovať a rozhodnutie o antikoncepcijnej metóde má byť ich spoločným rozhodnutím (po konzultácii s lekárom v prípade ženských metód), a na druhej strane zdôrazňujú, že antikoncepcia by mala byť prirodzene najmä záujmom ženy.

„Ak používa antikoncepciu žena neslobodno zabúdať na dôležitý moment: muž sa nemá zúčastňovať na jej príprave na styk. *Najlepšie je, ak ani nevie, ako sa žena ochraňuje.* Taktnosť a istá intimita je v takom zložitom fyziologickom akte, ako je pohlavný styk, naozaj nevyhnutná. Pri úprimnej láske a úcte bude muž rád, ak sa žena vyhne nežiaducej tehotnosti a ak sa jej zdravie nebude vystavovať nebezpečenstvu. No na druhej strane je dôležité, aby sa partneri vopred záväzne dohodli, kto bude „mať na starosti“ antikoncepciu.“ (Chodakov 1975: 108–109, zvýraznenie autorky).

„Je správne, že i dnešní žena prístupuje k otázkam řízeného rodičovství uvědoměle a považuje je i za svou věc. Je to správné a nutné už i z těch důvodů, které jsme si právě ukázali. *Možnost početí se mění především v závislosti na jejím cyklu,* s kterým je lépe obeznámena než muž, a má tedy možnost bezprostředněji posoudit situaci a volit vhodnou antikoncepční metodu. *Na mnoho mužů není dostatečně spolehlutí,* což je další důvod pro to, aby se na volbě i provádění antikoncepce podílela žena. Je to v jejím zájmu.“ (Mellan a Šípková 1978: 138, zvýraznenie autorky).

Manifestované sú teda dva dôvody, prečo by mala byť antikoncepcia záujmom primárne ženy: 1. podmienenosť bio-

logickou danosťou a telesnosťou: je to žena, ktorá (a ktorej telo) by znášalo následky prípadného tehotenstva (alebo aj interrupcie), je to ona, ktorá menštruuje a mala by poznať svoj cyklus. Rovnako ako v prípade materstva je určujúcim argumentom biologická danosť, ktorá následne konštruuje prirodzenosť. Manžel pravdepodobne ani nemá byť zasvätený do cyklu svojej manželky, ako nemá byť svedkom zavádzania ženskej antikoncepcie. Telesnosť ženy je tabuizovaná¹⁶ a má zostať skrytá, vrátane všetkého, čo z nej vyplýva: materstvo, tehotenstvo, cyklus a tým aj antikoncepcia. Druhým argumentom je nespoľahlivosť muža. Podobne ako v diskurze dvojitych noriem sexuálneho správania je to žena, ktorá sa má brániť, chrániť seba a svoje telo pred neželaným tehotenstvom. Sféra reprodukcie a materstva zostáva výsostne ženskou, a keďže sa jej antikoncepcia priamo týka, je tiež ponímaná do značnej miery ako vec ženská a môžeme hovoriť o jej feminizácii.¹⁷

Zaujatie otázkou, koho záležitosťou antikoncepcia vlastne je alebo by mala byť, je badateľná. Pokiaľ by bola odpoveď na otázku jednoznačná alebo pokiaľ by nedochádzalo k zmene postojov v tejto oblasti, sotva by sa stal tento problém diskutovanou témou v priebehu 80. rokov.

„Může vyvstat otázka, zda je zábrana těhotenství záležitostí muže nebo ženy? Na to lze odpovědět velmi stručně a jednoznačně – je to záležitost obou partnerů. Rovnoprávnost ve společenském životě přechází i do pohlavního soužití, takže následky za ně nesou oba partneři; proto je správné, aby se starali o použití antikoncepce do té doby, dokud si nepřejí mít dítě.“ (Brtníková a Šedivý 1985: 153).

Propagácia antikoncepcie ako záležitosti oboch partnerov sa stáva súčasťou diskurzu zrovnoprávnenia spoločenského postavenia žien v socialistickej spoločnosti. Opäť sa stretávame s argumentáciou podmienenou ideologickým diskurzom. Snaha o zahrnutie partnera do „ženských tém“ a o vzbudenie jeho záujmu neprebíha formou odtabuizovania ženského tela, sexuality a teda snahou o zmenu partnerských vzťahov, ale „zhora“ pomocou ideologických argumentov, ktorých úspech je pochybný v atmosfére neexistujúcej transformácie tradičného chápania genderových rolí a pri tradičnom vymedzení sfér mužského a ženského. Šalingová (2003a, 2003b) prichádza k podobným záverom porovnaním slovenského a západonemeckého ženského časopisu 70. rokov. Kým Slovenka sa vyhýba napr. aj priamemu zobrazovaniu tehotenstva a pôrodu, v Brigitte sú zobrazovanie v súvislosti s tehotenstvom a propagáciou antikoncepcie obaja partneri. Média prispeli k zmene postojov a významu otcovstva a tradične ženských tém ich otvorením a zobrazením ideálneho partnerského vzťahu.

Záver

Spojitosť s ideologickým a moralistickým diskurzom je pre problematiku plánovaného rodičovstva a antikoncepcie v období štátneho socializmu charakteristická. Oba diskur-

zy sú úzko prepojené artikuláciou, replikáciou a propagáciou tradičnej sexuálnej morálky v spojitosti so štátnou ideológiou, ktorá vo svojich dôsledkoch podporuje tradičné ponímanie sexuality inštitucionalizovanej v manželstve, stigmatizuje nerodičov (ktorí si neplnia svoju rodičovskú povinnosť voči socialistickej spoločnosti), legitimizuje dvojité sexuálne morálku a udržiava chápanie rodičovstva, tehotenstva a antikoncepcie ako veci primárne a výhradne ženskej. Posledné dve zmienené kategórie pritom vychádzajú z tradičného ponímania genderových rolí v spoločnosti.

Preskriptívne diskurzy reflektujúce a regulujúce sexuálne správanie stavajú sexuálnu aktivitu na úroveň morálneho problému (Foucault 2003). Diskurz plánovaného rodičovstva a antikoncepcie je vďaka prepojeniu na štátnu ideológiu diskurzom biopolitickým.¹⁸ Oficiálny postoj mienkotvorných autorít k antikoncepcii a plánovanému rodičovstvu je potrebné chápať aj v súvislosti s propopulačnou politikou štátu.¹⁹ Cieľom propopulačnej politiky 70. rokov je zamedzenie poklesu plodnosti (ako demonštrácie rozvoja a prosperity socialistickeho zriadenia, ako aj z dôvodu zabezpečenia pracovnej sily pre ekonomiku), a rozšírenie antikoncepcie a nekontrolovaný prístup k umelému prerušeniu tehotenstva by mohli zamedziť dosiahnutiu týchto cieľov. Populačný rast má dôležitý symbolický význam. Kým pokles plodnosti je ideológmi interpretovaný ako prejav zvrátenej buržoáznej morálky, populačný rast vyjadruje superioritu socialistických režimov. Pozitívne vnímanie populačného rastu je ukotvené aj v odmietnutí malthusiánskych myšlienok a hrozby preľudnenia, keďže podľa Marxa populačný vývoj nepodlieha univerzálnym zákonitostiam, ale je podmienený rôznymi spoločenskými systémami (Melegh 2002). Ďalšou charakteristickou črtou propopulačného biopolitického diskurzu je tiež vymedzenie rodičovstva ako povinnosti voči (socialistickému) štátu a spoločnosti. Obavy z populačného poklesu sú rámcom problematizácie modernej antikoncepcie a v súlade s biopolitickým diskurzom sa riziko neplodnosti potenciálnych matiek stáva určujúcim kritériom (ne)vhodnosti antikoncepcie.

Aj napriek tomu, že experti sa zhodujú na konštatovaní, že nástrojom regulácie plodnosti by mala byť antikoncepcia a nie umelé prerušenie tehotenstva, k výraznejšej propagácii antikoncepcie nedochádza až do polovice 80. rokov. Prejavil sa paternalistický prístup štátu, kedy je „preventívna represia“ založená na strachu z promiskuity, ohrozenia tradičnej morálky a zníženia populačného rastu uprednostnená pred informovanosťou a celospoločenskou diskusiou. Diskurz je často redukovaný na vzťah plánovania rodičovstva a neprijateľného sexuálneho správania mládeže vrátane rastúceho počtu umelých prerušení tehotenstva. Do diskusie vôbec nevstupuje argument reprodukčného zdravia, a pokiaľ áno, tak len z hľadiska zachovania plodnosti žien. Riziko neplodnosti potenciálnych matiek výrazne ovplyvňuje dostupnosť antikoncepcie pre bezdetné ženy a redukuje možnosť použitia efektívnych metód, čím paradoxne prispieva k rozšíreniu neplánovaných počatí a následne aj interrupcií.

Literatúra

- Foucault, M. 2000. *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kaligram.
- Foucault, M. 2003. *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha: Hermann & synové.
- Hašková, H., Zamykalová, L. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Či je to norma?“ *Biograf*, No. 40–41: 130 odst. Dostupné na: <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=v4001>.
- Kučera, M., Fialová, L. 1996. *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Working papers, WP 96:1. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Melegh, A. 2002. „East/West exclusions and discourses on population in the 20th century.“ *Working papers on population, family and welfare*, No.3. Budapest: Demographic Research Institute, Central Statistical Office.
- OSN 1988. „Levels and trends of contraceptive use assessed in 1988.“ *Population Studies*, No. 110. New York: United Nations.
- OSN 1994. *World Contraceptive Use*. Population Division. New York: United Nations.
- Potancoková, M., Vaňo, B., Jurčová, D., Pilinská, V. 2008. „Slovakia: fertility between transition and modernity.“ In Frejka, T., Hoem, I., Toulemon, L., Sobotka, T. 2008. *Childbearing trends and policies in Europe. Demographic Research: Special Edition* (forthcoming).
- Stloukal, L. 1997. „Potratovost.“ In Pavlík, Z., Kučera, M. (eds.) *Populační vývoj České republiky 1996*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.
- Šalingová, A. 2003a. *Konstrukcia materstva a otcovstva v 70. rokoch 20. storočia. Na príklade analýzy dobového média a terénneho výskumu*. Dizertačná práca. Bratislava: Etnologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Šalingová, A. 2003b. „Vnímanie ženského tela v dvoch rôznych spoločensko-politických systémoch. Na príklade konštrukcie tehotenstva a pôrodu v ženských časopisoch v 70. rokoch 20. storočia.“ *Etnologické rozpravy*, č. 2: 123–144.
- Zoznam sekundárnych prameňov**
- Brabicová, V. (ed.) 1977. *Manželství, rodina, rodičovství*. Praha: Horizont.
- Brtníková, M., Šedivý, V. 1985. *Moderní láska. Sexualita, manželství a rodina*. Praha: Naše vojsko.
- Havránek, F. 1969. *Antikoncepce*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství (tiež Martin: Osveta 1970).
- Chodakov, N. M. 1975. *Mladým manželom*. Martin: Osveta (opätovné vydania 1984 a 1986).
- Chorvát, F. 1979. *Láska, materstvo, budúcnosť*. Martin: Osveta (opätovné vydanie 1982).
- Klímová-Fugnerová, M. 1983. *Snoubencům*. Praha: Avicenum.
- Mellan, J., Šípová, I. 1978. *Mladé manželství*. Praha: Avicenum (2. doplnené vydanie, 1. vydanie 1972).

- Pávek, F., Fanta, K., Dlabáčová, E. 1984. *Manželská čítanka*. Bratislava: Smena (preklad z Praha: Mladá Fronta, 1979).
- Pondělíčková, J. 1969. *Mladá dívka a sex*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství.
- Pondělíčková, J. 1976. *O sexuální výchově bez rozpaků*. Praha: Avicenum.
- Šipr, K. 1972. *Přirozené plánování rodičovství*. Praha: Avicenum (opätovné vydania 1975 a 1985).
- Šipr, K. 1981. *Hovory o lásce*. Praha: Avicenum.
- Schwabl, S. 1982. *Muž a žena intimně*. Martin: Osveta (3. vydanie).
- Verbová, L. 1980. *Medzi štyrmi očami*. Martin: Osveta.

Poznámky

- 1** Pod morálkou mám na mysli, vychádzajúc z Foucaulta (2003), súbor hodnôt a pravidiel konania, ktoré sú predkladané prostredníctvom rôznych inštitúcií (rodina, cirkev, škola apod.). V tomto článku abstrahujem od chápania morálky ako skutočného konania jednotlivcov vzťahujúceho sa k pravidlám a hodnotám im predkladaným.
- 2** Celkovo bolo analyzovaných 14 titulov od 11 autorov resp. autorských kolektívov. V dvoch prípadoch sa jednalo o preklad diela zahraničného autora. Tri publikácie možno zaradiť k ideologicky ladeným alebo ideológii poplatným, dve boli odborné a 9 malo charakter psychologických alebo psychologicko-sexuologických príručiek (výchova k partnerstvu, rodičovstvu a sexuálna výchova). Publikácie boli vyhľadané z katalógov Univerzitnej knižnice v Bratislave na základe hesiel: rodičovstvo, sexuálna výchova, manželstvo a antikoncepcia, hľadané boli tituly spadajúce do obdobia rokov 1960–1985. Do analýzy neboli zahrnuté esejistické a odborné texty.
- 3** Rozhovory boli uskutočnené v rámci terénneho výskumu v októbri 2005 až januári 2006, ktorý bol súčasťou dizertačnej práce autorky. Použitých je 12 biografických a pološtrukturovaných rozhovorov na tému „rodina a materstvo“ so ženami z Bratislavy narodenými v rozpätí rokov 1945–1958. Nezahrnutie mužov nie je dôsledkom anticipácie témy plánovania rodičovstva ako veci ženskej ani iných predpokladov, naopak, autorka si uvedomuje, že by mohli by priniesť cenné výsledky a prispieť ku komplexnejšiemu pochopeniu témy.
- 4** Na nedostatok publikácií poukazujú jednak opakované vydania ako aj zmienky o rýchлом rozpredaní jednotlivých vydaní, ktoré sa objavili v úvodných kapitolách a predslovoch niektorých publikácií.
- 5** Aj napriek deklarovanému slobodnému rozhodnutiu ženy o spôsobe ukončenia tehotenstva a slobodnom prístupe k umelému prerušeniu tehotenstva existovali mechanizmy, ktoré kontrolovali prístup k umelému prerušeniu tehotenstva. Takýmto nástrojom boli tzv. interrupčné komisie.
- 6** Všeobecne používané delenie antikoncepcie na moderné (hormonálna, vnútro maternicová, chemická a mechanická antikoncepcia) a tradičné metódy (prerušovaná súlož, kalendárna metóda, metóda periodickej abstinencie) odráža aj odlišnú efektívnosť jednotlivých metód.

7 Texty častejšie hovoria o materstve než o rodičovstve, čo odráža tradičné vymedzenie sféry rodiny a reprodukcie ako sféry ženskej. Analyzované texty nielen v tomto prípade reprodujú stereotypné chápanie genderových rolí.

8 Štúdiá o normalite a normativite rodičovstva – viď Hašková a Zamykalová (2006).

9 Jedinci, ktorí si nesplnili povinnosť voči spoločnosti boli stigmatizovaní aj formou staromládeneckej dane, ktorú štátu platili osoby, ktoré do veku 25 rokov nevstúpili do manželstva.

10 Inak je tomu napr. v publikácii Siegfrieda Schwabla *Muž a žena intimně* (1974), ktorá vyšla v slovenskom preklade, kde plánované rodičovstvo jasne definuje ako časovanie počatia a pokračuje popisom rôznych antikoncepčných metód.

11 Jedným z dôvodov odlišenia pojmov plánované a zodpovedné resp. uvedomé rodičovstvo bola podľa všetkého aj významová spätosť plánovaného rodičovstva so šírením antikoncepcie a do istej miery mu bola ponechaná konotácia so „západnou“ morálkou, negatívne až pejoratívne chápanou sexuálnou revolúciou a celkovo s kapitalistickou spoločnosťou.

12 Hoci sa niektorí autori otvorene sťažujú na nedostatok dostupných informácií či na obmedzený výber a dostupnosť antikoncepčných prostriedkov, iní autori (napr. Brtníková a Šedivý 1985) vidia príčinu aj v nezaujme verejnosti o informácie a v ľahostajnom prístupe, pričom sa odvolávajú na dostatok literatúry (v 80. rokoch už bola situácia priaznivejšia) a možnosť poskytnutia bezplatných informácií v antikoncepčných poradniach, ktoré fungovali v 80. rokoch v niektorých zdravotníckych centrách za účelom poskytnutia konzultácií, letákov, resp. možnosti nadviažania antikoncepcie, napr. pesaru.

13 Hormonálna antikoncepcia nebola vhodná pre ženy s niektorými zdravotnými problémami, nebola natoľko kvalitná ako v súčasnosti a v neposlednom rade nebol dostupný širší výber hormonálnych prípravkov. Na trhu dostupné hormonálne prípravky boli československej výroby a v 70. rokoch existovala jediná hormonálna tableta Antigest.

14 Tento argument podporuje aj pokles užívateľiek lekárom predpísanej antikoncepcie po zrušení potratových komisií a zavedení tzv. miniinterrupcií zákonom z r. 1987 (dáta ÚZIŠ, viď napr. Potančoková et al. 2008).

15 Tento argument podporujú aj výpovede niektorých konverzačných partneriek, podľa ktorých bola diskusia s gynekológom o antikoncepcii skôr raritou. Gynekológovia neoboznamovali mladé pacientky s možnosťami antikoncepcie z vlastnej iniciatívy a samotným mladým ženám v tom bránil pocit z hanby a strach, že by sa o ich sexuálnej aktivite dozvedelo okolie.

16 Podrobnejšie o tabuizácii ženského tela v 70. rokoch viď Šalingová 2003b.

17 Konverzačné partnerky pod antikoncepciu absolútnou väčšinou referovali len k ženským metódam antikoncepcie. Až po opýtaní sa, či nepoužívali aj nejaké iné metódy uvádzali kondómy, prerušovanú súlož a podobne. Antikoncepcia má význam ženskej, lekárom predpisovanej metódy, tradičné metódy a metódy, ktoré vyžadujú spoluprácu partnera sú v ponímaní konverzačných partneriek inou kategóriou.

18 Podľa Foucaulta (2000) je bio-politikou každá politika štátu, ktorou štát vykonáva moc nad živými bytosťami. Melegh (2002) ďalej rozvádza Foucaultovu ideu bio-politiky a aplikuje ju pri analýze biopolitických diskurzov v Západnej a Východnej Európe v 20. storočí.

19 K prepojeniu materstva, propopulačného diskurzu a politiky v 70. rokoch viď aj Šalingová 2003a, b.

Mgr. Michaela Potančoková (1979) je výskumnou pracovníčkou Výskumného demografického centra v Bratislave a zároveň doktorandkou na Katedre demografie a geodemografie Univerzity Karlovej v Prahe, kde tiež získala magisterský titul v odbore demografia. Dlhodobo sa venuje problematike plodnosti, reprodukčného správania, reprodukčných stratégií slovenských žien ako aj aplikácii kvalitatívnych metód v demografii.

PATRIARCHÁT NA SOCIALISTICKÝ ZPŮSOB: K GENDEROVÉMU ŘÁDU STÁTNÍHO SOCIALISMU /

IVAN VODOCHODSKÝ

V následujícím textu mi nejde o to zkoumat povahu genderového uspořádání socialistické společnosti „z první ruky“, například prostřednictvím dobových článků z novin a časopisů, nebo oficiálních stranických usnesení a podobných dokumentů, s jakými pracují někteří jiní autoři (srovnej např. Fodor 2002b; Marody and Giza-Poleszczuk 2000; Oates-Indruchová 2002; Oates-Indruchová 2005).¹ Místo toho se snažím o analýzu sociologického uvažování o tomto fenoménu s využitím toho, co o něm již bylo napsáno.² Z toho chci vyjít při formulování některých dílčích teoretických východisek ohledně povahy mužství a postavení mužů v socialistické společnosti. Z řady nashromážděných faktů a jejich interpretací, tak jak jsou v odborné sociologické literatuře na různých místech rozprostřeny, je možné poskládat poměrně ucelený příběh povahy a vývoje sociální organizace rodu v období socialismu. Je to zároveň jediná možná cesta, jak se alespoň přiblížit k systematickému zmapování dosavadního stavu bádání na téma gender a socialismus. Dosud totiž neexistuje žádný ucelený text, který by se tomuto problému věnoval. Různé výklady jsou spíše útržkovité a s relativně málo vzájemnými odkazy rozptýlené v pracích, jejichž hlavním předmětem je zpravidla něco jiného. Nejčastěji přinášejí vysvětlení slabých předpokladů pro vznik feministického hnutí ve střední a východní Evropě (viz např. Einhorn, Sever 2003; Havelková 1993b; Wagnerová 1995; Šiklová 1997 a další) nebo analýzy postavení žen v současných postkomunistických společnostech (Fodor 1997; Fodor 2002a; Fodor 2006; Gal and Kligman 2000 a další).

V rámci těchto dominantních témat se, zpravidla jako součást argumentace, objevují právě zobecňující výklady genderových uspořádání socialistických společností. Snažil jsem se v rámci těchto výkladů, které se mi podařilo shromáždit, o dosažení teoretické saturace, to znamená toho, aby nezůstala stranou žádná teorie nebo interpretace, která by mohla přinést nějaký nový, dosud neznámý pohled na gender a socialismus v porovnání s těmi, které už byly v mém souboru obsaženy.

Ve výzkumu, jehož je tento text součástí, se snažím porozumět tomu, jak je genderové uspořádání socialistické společnosti konstruováno těmi, kdo jej prožili takřikajíc „na vlastní kůži“. Sociologické rekonstrukce genderového uspořádání socialismu stavím analyticky na stejnou úroveň jako osobní životopisná vyprávění o této době, která analyzuji v jiné části výzkumu. Zabývání se státním socialismem má samozřejmě u většiny autorek a autorů, mne nevyjímaje, zjevné autobiografické motivy a rysy.

Někteří rodilí autoři považují své osobní a historické zkušenosti pro teoretické porozumění socialistické společnosti dokonce za nepostradatelné a jejich absenci označují za problematickou. Socioložka Hana Havelková upozorňuje, že nahrazení chybějící historické zkušenosti zažitými feministickými teoretickými koncepty může vést k příliš povrchní aplikaci těchto konceptů na jedné straně a ke ztrátě víry ve vlastní zkušenosti na straně druhé (Havelková 1993b: 65). Autoři z vnějšku, jejichž některé texty jsou zde rovněž předmětem analýzy, však často mívají také osobní vazby právě ke středoevropskému a východoevropskému prostředí nebo zkušenosti a jazykové znalosti získané dlouhodobým pobytem v některé ze zemí tohoto regionu.³ V této své analýze cíleně přikládám popisům osobních zkušeností autorek a autorů stejnou váhu jako na první pohled „metodologicky čistším“ interpretacím empirických dat a dobových dokumentů.⁴

O jaký konkrétní druh textů svou rekonstrukci příběhu genderového uspořádání socialistické společnosti opírám? Jedná se sjedinou výjimkou o práce, které vznikly až po roce 1989 a jejichž součástí je tedy retrospektivní analytický pohled na socialistickou společnost jako celek v kontextu řešení některého tématu současných genderových studií. Z českých autorek jsou ve výběru zastoupeny práce socioložek Hany Havelkové, Jiřiny Šiklové a Aleny Wagnerové, které se problematice genderu v období socialismu opakovaně věnovaly. Jako cenný doplněk jejich analýz se ukázaly novější texty zahraničních autorek řešících podobné otázky, jmenovitě socioložek Barbary Einhorn, Évy Fodor, Susan Gal, Gail Kligman a Peggy Watson a antropoložky Katheri-